

УДК 94(4):316 (437.6)

Євген Бевзюк

канд. іст. наук, доц., докторант
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
01601, Україна, Київ, вул. Володимирська, 64/13
E-mail: evbevzyk@mail.ru

ЧЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ ПЕРІОДУ ПОЧАТКУ РЕВОЛЮЦІЇ 1848–1849 рр.

Національний рух та подальший розвиток національних орієнтирів у чехів на початку революції 1848–1849 рр. — одна з найбільш насичених соціально-політичним змістом сторінок у минулому слов'янських народів Європи. Актуальним наше дослідження вважаємо тому, що процес становлення національної ідеології у ХІХ ст., що мав місце у чеському середовищі, відбувався в умовах поширення національного принципу і державотворення в більшості європейських країн. Метою дослідження є висвітлення перебігу, закономірностей і специфіки формування національної парадигми у чехів на початку революції 1848–1849 рр. Об'єктом вивчення є чеський національний рух, а предметом наукового аналізу — національна ідеологія, що формувалася під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Для досягнення основної мети дослідження автор вважав за необхідне вирішити низку таких наукових завдань: науково, логічно, аргументовано і взаємопов'язано викласти специфіку процесу формування національної ідеології у чехів та розкрити її основні риси.

Варто підкреслити, що у чехів національно-патріотичні настрої на початок революції вже не обмежувалися лише вимогою культурних реформ, вони поступово трансформувалися до змісту нових політичних і соціально-економічних ідей. У той самий час, у змісті національної парадигми чеського національного руху з новою силою актуалізувалася ідея поміркованості або пасивної опозиційності чеського національного руху. В цілому чеська національна парадигма являла собою певний мікс політичних ідей, в якому політичні свободи — демократія, соціальні й особисті гарантії зайняли децю другорядне місце, пріоритетною домінантою стала боротьба за національну справедливість з її духовно-культурним принципом, витоки якого можна знайти в мовно-історичній ідеологемі чеського пробудження.

Ключові слова: нація, національна культура, ідеологія, чехи, імперія, панславізм, ідея, демократія, свобода.

Eugene Bevzyuk

PhD in History, Associate Professor, Doctoral
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska Street, Kyiv, 01033, Ukraine
E-mail: evbevzyk@mail.ru

CZECH NATIONAL IDEA AT THE BEGINNING OF THE REVOLUTION OF 1848–1849

National movement and further development of national benchmarks of the Czech people at the beginning of the revolution of 1848–1849 are one of the most socio-political contextualized pages in the past of the Slavik peoples in Europe. The research is considered to be topical since the process of formation of national ideology in the 19th century, that occurred in the Czech environment, took place in terms of distribution of the national principle and state formation in the majority of the European countries. The purpose of the research is to enlighten the course, laws and specifics of formation of the Czech national paradigm at the beginning of the revolution of 1848–1849. The object of the study is the Czech National Movement, the subject of scientific analysis is the national ideology developing under the influence of both internal and external factors. To achieve the main goal of the research the author has considered it to be necessary to solve a number of the following tasks: to scientifically, logically, argumentatively and coherently lay out specifics of the process of Czech national ideology formation and reveal its main features. It should be emphasized that by the beginning of the revolution the Czech national patriotic mood was not limited merely by the demand of the cultural reforms, it gradually transformed into the context of new political and socio-economic ideas.

At the same time, in the meaning of national paradigm of the Czech National Movement the idea of its moderation or passive opposition actualized drastically. In general Czech national paradigm was a certain mixture of political ideas, in which political freedom — democracy, social and personal guarantees — took a somewhat secondary place, the struggle for the national justice with its moral and cultural principles, beginnings of which can be found in linguistic and historical ideologeme of the Czech awakening, became dominant.

Keywords: nation, national culture, ideology, the Czech people, empire, Pan-Slavism, idea, democracy, freedom

Національний рух і становлення національних орієнтирів у чехів у першій половині XIX ст. — одна з найбільш яскравих та насичених

соціально-політичним змістом сторінок у минулому слов'янських народів Європи. Цей процес співпав із грандіозною епохою генезису капіталізму як у соціально-політичному, так й економічному плані. Актуальним наше дослідження вважаємо тому, що процес становлення національної ідеології у ХІХ ст., що мав місце у чеському середовищі, відбувався на широкому історичному тлі революційного піднесення, поширення національного принципу державотворення в більшості європейських країн. Метою дослідження є висвітлення перебігу, закономірностей і специфіки формування національної парадигми у чехів у період початку революції 1848–1849 рр. Об'єктом вивчення є чеський національний рух, а предметом наукового аналізу — національна ідеологія, що формувалася під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх факторів. Для досягнення основної мети дослідження автор вважав за необхідне вирішити низку таких наукових завдань: науково, логічно, аргументовано й взаємопов'язано викласти специфіку процесу формування національної ідеології у чехів та розкрити її основні риси.

Науковий етап дослідження слов'янської проблематики розпочався у 30–60 рр. ХІХ ст., що пояснюється появою у цей період кафедр слов'янознавства. Особливе загострення уваги до проблем мови та літератури слов'ян, їх спорідненості було результатом зростаючого інтересу Російської імперії до європейської геополітики. Загалом російську славістику ХІХ ст. можна охарактеризувати як слов'янофільську. Оцінку слов'янського мовного та літературного ренесансу ми знаходимо у працях А. Буділовича, О. Гільфердінга, у спільній роботі О. Пипіна та В. Спасовича, яка містить основні факти з історії слов'янського національного відродження.

У радянській історіографії дослідження теми слов'янської спорідненості знайшло свій подальший науковий розвиток. Важливі кроки в осмисленні розвитку національних ідеологій були зроблені вченими-славістами І. Удальцовим, В. Д'яковим, О. Мильниковим, В. Фрейдзоном. Радянські історики підійшли до розгляду проблеми, звертаючись до методології формаційності суспільно-економічних процесів в історії. Починаючи з 80-х рр. ХХ ст., окреслився відхід від марксистської методології, виникли нові підходи до вивчення слов'янської тематики. Найбільш активно у цій галузі працювали І. Чуркіна, І. Лещиловська, Л. Лаптева, М. Досталь, І. Достян та інші. Проблема пошуку національної ідеології знайшла своє відображення у сучасній українській історіографії. Вивчення та популяризацію славістичної тематики продовжили такі славісти, як В. Чорній, Л. Зашкільняк, М. Кріль, М. Крикун.

1848 рік став справжнім часом випробувань для переважної більшості європейських монархій. При цьому зауважимо, що національне питання

перетворилося на магістральну проблему для всієї континентально-цивілізаційної спільноти. У чехів національно-патріотичні настрої вже не обмежувалися лише вимогою культурних реформ, вони поступово трансформувалися до змісту політичних і соціально-економічних ідей. У комплексі це приводило до високої актуалізації принципу національності, що пронизував середовище більшості народів „слов'янської імперії з німецьким фасадом». Стараннями національних чеських духовно-романтичних ідеологів активна частина чеського соціуму вже була підготовлена сприймати радикальну політичну риторичку й навіть брати участь в опозиційному до офіційної влади русі. У той самий час представники потужних австро-богемських кланів — Коловрат-Либштейнських, Турн-Таксисів, Штернбергів, Клам-Мартинців, Тунів — уважно спостерігали за процесом зростаючого чеського національного патріотизму, маючи на меті утримати його в рамках певного другорядного слов'янського явища або земсько-регіонального культурного руху. Концептуально кредо партії богемських консерваторів озвучив Й.М.Тун. Він конкретизував, що народ має «пройти випробування огнем та водою, відповідно завдяки цьому чеський народ очиститься та облагородиться»¹. З огляду на сказане, особливий інтерес, на нашу думку, становить трактування цієї ситуації австрійським канцлером К. фон Меттерніхом. Напередодні революції 1848–1849 рр., незважаючи на загальність національної проблеми в імперії, канцлер не міг не помічати об'єктивних причин, що сприяли актуалізації як чеськими, так і іншими слов'янськими ідеологами теми визнання їх правової національної рівності.

Для підтвердження цієї тези варто навести висловлювання російського публіциста й літературного критика Д.І.Пісарєва. Революційний демократ, незважаючи на його ліві світоглядні переконання, надав «позитивну оцінку» внутрішньополітичним діям канцлера напередодні революції. «Державному канцлеру, — писав Пісарєв, — на схилі віку не хотілося сідати на бойового коня, тому він відповідно на державній конференції висловив таку думку, що уряд повинен поступитися вимогам громадської думки і розпочати необхідні реформи. Ідея Меттерніха отримала навіть підтримку, і протягом 1846 австрійський уряд підготував цілу низку проектів, які в наступному 1847 році мали розглядатися При цьому чеські чиновники не поступалися угорським у силі своєї опозиційності, а тому національні прагнення з небаченою силою охопили Богемію, що в той час відобразилося на науці, літературі й політичному житті ... тому уряд постійно робив поступки ...»². З огляду на сказане вище, вважаємо за доцільне навести факт, який дещо доповнить характеристику меттерніхівської, підкреслимо проавстрійської, а не германської національної політики. Так, у 1844 р. швабський політик і про-

пагандист великогерманського економічного об'єднання Ф. Ліст отримав пропозицію виступити у Відні із доповіддю. У звичних традиціях того часу перед публікацією доповіді її надали для ознайомлення князю Меттерніху. Прочитавши текст, він категорично висловив своє невдоволення фразою, якою закінчувалася доповідь: «Хай живе німецька єдність». На вимогу канцлера до тексту внесли одну принципову зміну. Відповідно слово «єдність» було замінено на слово „взаєморозуміння». Тому в остаточній редакції доповідь вийшла із оригінальним лозунгом «Хай живе німецьке взаєморозуміння»³. На перший погляд незначна, але в той самий час досить виражена зміна, як у руслі змісту внутрішньої національної політики, так і в плані дотримання власного суверенітету. Але незважаючи на наведену вище цитату Пісарєва та згаданий факт політичної еквілібристики канцлера, все ж не варто зводити їх у ранг остаточної об'єктивної оцінки. Адже для князя Меттерніха як для людини, що сповідувала великодержавну імперську ідею, поняття «активного чеського націоналізму» не ототожнювалося із імперськими реформами, а наповнювалося практикою «революційних» потрясінь, що цілком логічно могло призвести до розвалу багатонаціональної імперії. Це, як заявив в одному зі своїх виступів Меттерніх, йшло урозріз не тільки з його політикою, спрямованою на збереження стабільності в державі, а й, як вважав канцлер, не співпадало із палким бажанням народу забезпечувати в країні мир та спокій⁴. Також, на переконання австрійських політиків, національний чеський рух, якщо і мав право на еволюцію, то вона мала відбуватися в рамках загальноавстрійських реформ зверху «та обов'язково, — додає Меттерніх, — не повинна бути нав'язаною вимогою тимчасового інтересу, тому що позитивні досягнення можуть і не принести користі у випадку, коли дії уряду викликані острахом»⁵. Відповідно поведінка уряду була зорієнтована на розгортання процесу контрольованих реформ, шляхом розвитку діяльності представницького депутатського органу, до складу якого мали увійти підготовлені до політичної діяльності представники чеської «історичної шляхти» та консервативна частина земських ідеологів.

На тлі озвученої ідеї формувалася австро-німецька концепція незрілості політичної західнослов'янської еліти. Останню активно використовувала у революційний період ціла низка консервативних ідеологів. Між ними — натхненник консервативного мислення в середньоевропейському просторі, представник романтичного напрямку політичної думки Адам Генріх Мюллер (1779–1829), німецький правознавець, історик, представник історичної школи права Фрідріх Карл Савіньї (1779–1861), теоретик європейської реакції, швейцарський державний діяч, який після окупації Швейцарії французькими військами в 1799 р. втік до

Німеччини, а згодом до Австрії — Карл Людвіг Галлер (1768–1854). Можна стверджувати, що перераховані німецько-австрійські консерватори впливали та стимулювали появу у певної частини чеської аристократії досить консервативних національно-патріотичних ідей. Консервативне крило чеського національного руху революційного періоду очолював такий ідеолог, як граф Карл Фрідріх Вількенштейн Тростбург. У 1848 р. він очолив моравський сейм. Знаковими фігурами були чеський дворянин, інтелектуал, публіцист Лев Тун та активний захисник чеських історичних прав і критиків політики централізації Бедржіх Шварценберг (1799–1870). Не меншу активність проявляв батько відомого чеського консерватора Ярослава Клам-Мартиниця (1826–1887) Карл. При цьому, як переконливо довели подальші революційні події, розрахунки віденських політиків як на багатовіковий тісний зв'язок чеської шляхти із німецькою Австрійською монархією, так і на притаманну богемській еліті систему світоглядних поміркованих політичних переконань виправдовували їх надію. При цьому, участь чесько-німецьких консерваторів у «непідготовленому» слов'янському національному русі мала сприяти як його емансипації, так і призвести до „зваженого онімечення» західних слов'янських земель, що пізніше частково й було реалізовано у програмі австрославізму. У руслі сказаного вище доречно нагадати про лист графа Карла Волькенштейна до Л.Туна, в якому він висловлював свої побоювання відносно можливої неконтрольованості прийдешніх змін⁶. Таким чином, не в останню чергу завдячуючи консервативним чеським ідеологам, національний рух так і не вийшов за межі «пасивної опозиційності».

Однак негативне ставлення до німецького як складова ідеологічної доктрини чеського пробудження, політична криза австрійського імперського порядку та активна фаза національного руху створили ситуацію, в якій для земських чеських ідеологів визнання своїх етнослов'янських витоків ставало складовою успіху політичної практики та забезпечувало їхнє подальше довголіття на політичній сцені земель Чеської корони. Адже, як досить відверто зауважував Й.М. Тун, до цього часу чеська національна еліта переважно «цуралася власних етнічних коренів», а «рідною мовою говорили лише прості люди»⁷. Відповідно «Весна народів» украй актуалізувала питання трансформації чеської етнічності до чеської ідентичності. Неоднозначну, інколи навіть негативну, оцінку німецького духовного та культурного середовища недоцільно розглядати виключно в руслі сформованої будителями теорії антагонізму між чеським і німецьким. З огляду на сказане додамо, з «оцінки» сформувався антинімецький підхід до розуміння змісту ідеологічного протистояння і навіть політичного антагонізму різних національно-політичних сил на

землях Чеської корони. На нашу думку, особливої уваги заслуговує факт багаторічного логічного звернення чеських ідеологів до німецьких. У цьому зв'язку слід наголосити, що самі обставини співпраці, навіть на рівні чеських та німецьких просвітителів, які довгий час співпрацювали один із одним, створювали умови поліваріантності розгортання чеського національного руху. І та обставина, що до початку Франкфуртських зборів переважно існувала політична спільність чехів і німців у рамках боротьби за досягнення демократичних прав, свідчить на користь правильності нашого припущення. На нашу думку, антиімперський політичний сценарій спільних чесько-німецьких дій все ж міг розраховувати на успіх лише за умови прийняття двома сторонами спільної політичної наднаціональної доктрини.

З іншого боку, новий «слов'янський» рівень національної ідентифікації, що спирався на мовно-історичну ідеологему, залишався актуальним насамперед для деяких ліберальних ідеологів чеського національного руху. Останній, варто визнати, продовжував розвиватися в умовах двомовності регіонально-земських спільнот австрійських земель святого Вацлава. Мешканцям земель Чеської корони, особливо Богемії, необхідно було обрати між етнічним німцем або етнічним чехом. В умовах революції 1848–1849 рр. народ, вважає О.М. Пипін, почав усвідомлювати себе «вільним чеським народом»⁸, відповідно це також актуалізувало наявну тенденцію до розпаду протонаціональної богемської спільності, в рамках якої довгі роки існували слов'яни й німці. Як справедливо вважає О. Павленко, «існувала ситуація вибору, яка поставила перед кожним питання необхідності визначити свою національність, вибір був скоріше емоційним або прагматичним (формувався скоріше з політичних та комерційних розрахунків), при цьому він значно меншою мірою визначався етнічною мотивацією»⁹. Не заперечуючи справедливості зауважень російської дослідниці, на нашу думку, варто також дещо додати. Незважаючи на існування об'єктивних обставин процесу актуалізації питання чеської ідентичності, слід також наголосити, що наукове осмислення цього феномену можливе лише за умови врахування компромісності політичної позиції чеських діячів революційного періоду. Для чеських ідеологів процес становлення громадянської і національної ідентичності супроводжувався мотивами культурно-земського інтересу. Останній, у кінцевому підсумку, варто розглядати як цілком закономірну данину для політично незрілого національного чеського руху, до змісту якого політизація лише почала проникати. В умовах „духовно-культурної розгубленості» революційного періоду низка етнічних чеських ідеологів продовжувала асоціювати себе із великими соціумами, і не останню сходинку в їхніх теоретичних проектах займали інтеграційні ідеї, із змісту

яких не зникла традиційна ідея австрофільства. При цьому варто визнати, що в певній частині ідеологів існувало обережне, критично-оціночне судження про німецький великий народ із його доцентровою ідеєю. У цьому зв'язку доречно буде навести рядки К. Гавлічка-Боровського, який, незважаючи на інтернаціональність революційної ситуації, досить песимістично зазначив: «німці довели нас до стану вічного вмирання... вони — вічна сокира над нами»¹⁰. У той самий час, треба визнати, ціла низка чеських ідеологів не потрапила «під чари» німецької пангерманської ідеї, але інколи навіть вони відмовлялися від державних австро-німецьких обіймів та від своєї великої «дунайської імперської батьківщини». Так, Фр. Отт захищав необхідність створення незалежної держави чехів, ідею перетворення Австрії у федерацію народів поділяли такі представники радикального напрямку, як Е. Арнольд, В. Вавра-Гаштальський¹¹. Для цієї категорії ідеологів на перший план виходила приналежність до регіонів Центральної Європи, що в умовах становлення нації було природним явищем. При цьому варто додати, що ранні чеські національні ідеї взагалі схилилися до ідеологічного обґрунтування необхідності зберегти регіональну специфіку в рамках великих форм інтернаціональних спільнот. У руслі сказаного логічно згадати всеслов'янські ідеї Я. Коллара, «велику партію В.Ганки, яка дивилася на Росію як на єдину захисницю інтересів усіх слов'янських народів»¹². Фр. Рігер і Ф.К. Кампелік також маніпулювали ідеєю об'єднання чехів, словаків і поляків в одну державу¹³, Ф.К. Кампелік був прихильником політичного об'єднання слов'ян у загальнослов'янську державу, а Ф. Заха відстоював ідею словенської союзної держави. Як бачимо, чеські ідеологи не були байдужими до ідей наднаціонального характеру. Це пояснюється певними обставинами. Процес формування чеської нації на слов'янських землях Дунайської монархії тільки почав набирати обертів, відповідно, молоді національні спільноти та каркас їх ідеологічних конструкцій «народнація», що створювався та пропагувався ідеологами чеського національного руху, ще не отримав чітких етнокультурних кордонів. Останній факт обумовлював як компромісність, так і тяжіння до інтеграційних ідей у змісті національної чеської ідеології революційного періоду.

При цьому інтеграційна «всеслов'янська» ідея в період революції все частіше ставала об'єктом політичних інсинуацій для меншої частини етнонаціональної чеської аудиторії. Хоча зміст інтеграційної «слов'янської» ідеї для чеського народу переважно залишався не у політичній площині, а у прагненні до взаємної культурної підтримки у процесі збереження своєї слов'янської ідентичності. Ця лінія була представлена таким визнаними діячами, як Й. Добровський, А. Пухмайер, П. Шафарик та ін. Тому у світлі зазначеного цілком логічно, що у революційний

1848-й рік лідер чеських радикалів Е. Арнольд у листівці «Дорогі чесько-німецькі брати» написав про необхідність підтримувати ідею культурної спорідненості слов'ян і при цьому максимально прагнути до збереження своєї нації. Хоча у той самий час інший радикал А. Сметана обґрунтував ідею слов'янської революційної співпраці, чим, відповідно, надавав додаткових аргументів на користь австрославів у їхньому політичному діалозі з прихильниками панславізму¹⁴. Е. Арнольд фактично висловив своє негативне ставлення до моментів проникнення до змісту чеської національної парадигми інтеграційного політичного панславізму в його царофільському варіанті. У відповідності до своїх переконань Арнольд буде писати: «Наші російські брати страждають в кайданах тиранії, вони повинні навчитися бачити в нас своїх братів, відчувати до нас братерські почуття та довіряти нам, чого можна безумовно досягти лише за умови, що ми постанемо перед ними як справжні слов'яни»¹⁵. Схоже, підхід до інтегральної якості національної та громадянської свободи, їх принципу відмінність від інтеграційної ідеї царофільського славізму формував радикальний демократ К. Сабіна. Пізніше він констатував, що західне слов'янство «по своїй суті є федеративним, а тому воно не хоче мати нічого спільного з московським панславізмом, який намагається все увібрати і пристосувати під себе»¹⁶. Така оцінка не стала несподіваним політичним одкровенням регіонального чеського політичного одинака. Схожі думки висловлювали й інші європейські політики. Так, активно „протидіяти стійкому намаганню Росії поглинути Австрію», що зростало на тлі революційного хаосу, висловлював баварський публіцист барон К. Пфєффель. Про це він написав у листі до своєї сестри, дружини відомого російського дипломата Ф.І. Тютчева Ернестіни Тютчевої¹⁷. Продовжуючи ланцюжок панславістичної критики, що віддзеркалювала ставлення низки чеських і європейських політиків як до самої інтеграційної ідеї, так і до головного її символу — Російської імперії, варто також навести думку Ф. Палацького. Вона дещо пізніше прозвучить у його листі до Франкфуртського парламенту. На переконання Ф. Палацького, змістовним завданням австрійської держави та чеського народу має стати збереження й охорона народів Дунайської монархії від «списів кочівників», якими у випадку агресії стають турки, або «велика держава, що тримає весь Схід»¹⁸. Не заперечуючи справедливості критики російської царської деспотії з боку активного національного чеського ідеолога, на нашу думку, доречно буде звернутися до поглядів таких славістів, як І. Лещиловська та В. Фрейдзон. Вони досить точно підмітили, що різка тональність та критицизм царизму, як би це парадоксально не звучало, могли з'явитися в абсолютистській Австрії лише за умов наявності дозволу від імперської цензури¹⁹. Цей факт має певне

символічне значення з погляду практики формування толерантного ставлення віденської влади до моментів революційної активності окремих стриманих, а можливо і все ж частково контрольованих національних рухів, якими, наприклад, були чеський і словацький національні рухи, принаймні їхні праві та центристські напрями.

Загалом у чеському національному русі революційного періоду інтеграційна ідея панславізму розкрилася як суперечливе явище, що і відмічали такі чеські національні ідеологи, як Палацький, Гавлічек-Боровський, Сабіна, Арнольд. Причиною критики стала сама діалектика розвитку ідеї панславізму. Остання негармонійно конкретизувалася у змісті національної чеської парадигми. На перший погляд, витоки інтеграційного панславізму варто було шукати в змісті принципу національної ідентичності. Проте в передреволюційний час, і особливо під час революції 1848–1849 рр., інтеграційний панславізм перетворився на певну ідеологічну форму, в якій не знаходила свого підтвердження сама ідея самовизначення чеської етнічної спільноти. Заперечуючи вузько-прагматичний націоналізм, що був заснований на етнічній спільності, панславізм ставав однією з витончених наднаціональних теорій та ілюзій, подальший розвиток якої унеможлиблював процес чеського етнічного ренесансу. Відповідно, чеські ідеологи не обирали слов'янську інтеграційну ідею у якості національної ідеологеми періоду революції 1848–1849 рр.

Одним із перших публічно сформованих документів до уряду стали вимоги від 6 березня 1848 р. Перший публічний документ, незважаючи на те, що складався найбільш активною частиною чеського народу, змістовно не був акцентований на національні вимоги. У той самий час у запропонованому членами чеського «Ріпіла» проекті петиції до австрійського цісаря містилося двадцять вимог, в яких переважно демонструвалося прагнення радикальних демократів до здійснення громадянського суспільного ідеалу в Австрійській імперії. Англійський історик А.Дж.П. Тейвлов таким чином охарактеризував прохання до цісаря: «їхні вимоги стосувалися звичайних ліберальних «свобод» — свободи слова, заборони цензури тощо»²⁰. В останню мить тяжко хворий інтелектуал Браунер додав до петиції єдину в змісті документа вимогу національного характеру: «повернути чеській мові в школах і канцеляріях однаковий правовий статус із німецькою мовою»²¹.

Мотиви такої обережності, а скоріше політичної скромності, в змісті національних вимог варто шукати у причині повільного еволюціонування чеського національного руху від мовно-історичної ідеологеми національного пробудження у бік творення соціально активної ідеї чеського національного руху. І в даному випадку, радикально-інтелектуальний проект чеського «Ріпіла» визначив змістовне наповнення петиції. При

цьому з високою долею вірогідності можна стверджувати, що самі радикали особливо не розраховували на задоволення своїх вимог з боку віденського уряду. Однак, з одного боку, важливим став сам факт появи такого колективного документа й можливість запустити його в дію, а з іншого, існувала необхідність сміливої політичної риторики, а також бажання публічно заявити як про власну політичну силу, так і презентувати чеський народ у якості консолідованої політичної сили. У цьому зв'язку варто підкреслити, що для подібних публічних заяв від імені чеського народу вже склалися об'єктивні передумови.

Наше твердження буде показово проілюстровано, якщо звернутись до статистики, почерпнутої з праць чеського історика Й. Колейкі. За статистичними даними дослідника, чеський народ чисельно значно перевищував німецький. Напередодні революції 1848–1849 рр., пише історик, населення земель корони святого Вацлава становило близько семи мільйонів людей, при цьому більшість — чотири мільйони — належала до чеського етносу²². Крім того, доволі знаково звучать слова австрійського ліберала Ф. Шузелка, який у своїй книзі «Чи є Австрія німецькою?» написав про п'ять млн чехів на землях Чеської корони²³. Ф.І. Тютчев²⁴, пізніше Л. Тайтак²⁵ використали цифру шість млн чехів. Як бачимо, статистика досить різна. Таким чином, повертаючись до наведеного вище проекту петиції до цісаря, варто констатувати, що прохання визнати рівність чеської мови, з огляду на переважну чисельність чеського населення, варто розглядати як політично обґрунтоване, але, виходячи зі статистичної чисельності чехів, все ж «помірковане прохання». У цілому політичний радикалізм членів демократичного товариства, їхні заклики до активних дій у боротьбі з політичним режимом викликали страх у поміркованої частини діячів національного чеського руху. Хоча варто віддати належне радикалам: саме вони винесли на публічний розгляд ідею громадянської свободи, чим стимулювали процес емансипації національної ідеї.

З огляду на вищесказане логічно буде дещо уважніше розглянути таку форму прояву чеського національного протесту, як петиція-вимога до цісаря. І в цьому зв'язку, при наданні оцінки, доречно буде посилатися на думку професора Карлового університету М. Главачка, який вважає петицію адекватною до змісту чеської пасивної моделі національного виживання формою боротьби в національному русі²⁶. Тут необхідно пояснити, що петиції 1848 р. припинили бути політичним документом незначної купки національних інтелектуалів. Як справедливо вважає В.І. Фрейдзон, на політичній арені вже існувало чеське національно-політичне ядро, що хоча і свідчило про виникнення нації, але її внутрішній взаємозв'язок все ж поки що не був міцним. Сама еліта переважно

залишалася ще недостатньо політично зрілою²⁷, що й визначало її тяжіння до творення пафосних політичних заяв та петицій. В умовах революції петиції являли собою форму колективної заяви, яка спиралася на феномен громадської думки. Такий документ певним чином суперечив авторитетній думці цісаря, що утворювало конфліктну ситуацію. Проте, з іншого боку політизація чеського суспільства привела не лише до сплеску політичної публіцистики у різних її проявах. Головне — з'явився феномен громадської думки. Широкі верстви чеського суспільства були залучені до державно-політичних і національних суперечок. У цих умовах дискусії і погляди інтелектуалів, які до цього часу не мали значного суспільного резонансу, отримали можливість значного поширення серед свого народу, що і сприяло появі такого політичного явища, як петиції. Саме їх обрали чеські ідеологи в якості однієї з форм боротьби й відповідно до цих звернень вписували свої вимоги політичного і національного характеру.

Редакцію радикального проекту петиції до цісаря було доручено ліберальному адвокату Ф.А. Браунеру. Останній, з огляду на власну позицію політичного ліберала, ідеолога австрославізму, виключив із петиції найрадикальніші вимоги, чим фактично надав документу поміркованого змісту. Не випадково, з часом німецький консервативний історик А. Шпрингер дав позитивну оцінку «правкам» Ф.А. Браунера: «він зайняв правильну обережну позицію, виключивши із програми такі аспекти вимог, як організація праці та соціалістичні фантазії»²⁸. В остаточну редакцію петиції Ф.А. Браунер вніс на розгляд цісаря Фердинанда I пропозицію скликати єдиний представницький сейм з числа представників від усіх трьох земель чеської корони — Чехії, Моравії та Сілезії. Цим фактично пропонувалося цісарю розглянути можливість утворити нову адміністративну одиницю в межах Австрійської держави, яка до того історично навіть не була єдиним територіально-державним цілим. Як вважають радянські славісти В. Фрейдзон, В. Дьяков, Т. Ісламов, І. Лещіловский, І. Міллер, у відредагованому документі «були прописані вимоги рипілістів. При цьому, якщо для останніх це лише ставало початковим пунктом боротьби, то для лібералів поява петиції означала виконання програми максимум»²⁹. Таким чином, вимоги як від членів товариства „Ріпіл», так і наступна їх редакція Ф.А. Браунером віддзеркалили актуальний для часу початку революції пласт проблем нормативно-ліберального уявлення чеського соціуму про зміст громадянських свобод. При цьому конституціоналізм, громадянські свободи, посилення ролі місцевих регіонально-земельних органів управління — всі ці вимоги були характерними не тільки для чеської політичної програми, але складали зміст австро-німецьких, угорських, словацьких націо-

нальних ліберально-політичних програм. Тому, на нашу думку, певний науковий інтерес для нас становить історичний факт типологічної близькості бачення змісту громадянських свобод як чеськими ідеологами, так й ідеологами інших ліберальних європейських рухів періоду 1848–1849 рр. З огляду на сказане виникає закономірне запитання: А що тоді відрізняло чеських лібералів від європейських? У чеській історіографії сьогодні існує доволі широке трактування змісту поняття „ліберальна течія», а тому для відповіді на це запитання буде цілком логічно опертися на думку відомого чеського історика О. Урбана. Він зазначає: «Під лібералізмом ми розуміємо широкий визвольний рух ..., основи якого базуються на ідеях захисту прав людини і його політичних прав. Він виходив з поняття свободи, реалізовував принцип людської і громадянської рівності та дотримувався демократичної ідеї суверенітету народу»³⁰. Цілком зрозуміло, що таке трактування ліберальної ідеї дозволяє віднести до неї багато політичних течій революційного періоду. Однак, на наше переконання, ліберальні ідеї періоду „Весни народів» все ж кардинально відрізнялися одна від одної, насамперед завдяки такій особливості лібералізму того часу — він був безпосередньо пов'язаний зі становленням принципу національності, що відповідно приводило до становлення та розвитку ліберальних, але обов'язково національних ідеологем.

Тому відповідно до принципів свого бачення політичного розвитку Чехії, земельна шляхта схвально поставилася до браунеровської ідеї скликання єдиного представницько-станового земського сейму. При цьому можна стверджувати, що фундаментальні, принципові моменти такого політичного підходу покоїлися на тлі спільності кінцевого інтересу місцевої шляхти із імперським дворянством. Обидві ці соціальні групи, в першу чергу, плекали свої станіві привілеї, а вже потім формували вимоги національного характеру. Відповідно, ідея максимальної вимоги «національної свободи» для цієї категорії учасників національного чеського руху до кінця все ж не виходила за рамки традиційної загальноімперської оболонки. В подальшому, на наш погляд, це стало фундаментом політичної співпраці для низки етнократів, що сповідували різні політичні принципи. Тому цілком логічно, що зовсім скоро чеські ліберальні діячі, відчувши запити лідерів правого консервативного крила чеського національного руху — Фр. Штернберга, Л.Л. Тун-Гогенштайна, Лео фон Туна та інших, спрямували свої зусилля в напрямі трансформації традиційного австрофіліства до компромісної теорії австрославізму. На підтвердження цієї думки варто навести наступні факти. Так, Свято-вацлавський комітет очолював богемський аристократ граф Войтех Дейм. Пізніше, у травні, до Тимчасового уряду Чехії увійшли такі національні

ліберали та радикали, як Ф. Палацький, Ф.-Л. Ригер, Ф. Браунер, а очолив уряд богемський аристократ, консерватор Лев Тун-Гогенштейн.

Можна стверджувати, що такий підхід етнократів до сутності ідеологеми національного чеського руху періоду революції, який скоріше відповідав пасивно-поміркованій моделі опозиційності чеського національного руху, був не випадковістю. На нашу думку, досить влучно змістовий алгоритм чеської національної парадигми та, відповідно, політичної психології етнократів визначили О.В. Павленко та професор кафедри філософії лондонського Біркбек-коледжу Р. Скрутон. О.В. Павленко означила політичну поведінку та ідеологію чехів періоду національного пробудження як «чеську модель виживання». Дослідниця конкретизувала, що нова та новітня історія Чехії вражає своїм внутрішнім взаємозв'язком, цілісністю політичних традицій, над якими майже не володарюють ані політичні пристрасті, ані зовнішній силовий тиск. У минулому столітті головна лінія чеської політики визначалася як «пасивна опозиція» та кабінетна боротьба, ...які в остаточному варіанті так і не вийшли за рамки петиційної компанії»³¹. Типологічно близької позиції дотримується Р. Скрутон. Він вважає, що місцевий консерватизм, який уособлювався із традиційною прихильністю чехів до історичних, регіональних цінностей і порядку, соціальними й релігійними доктринами здійснили помітний вплив на політичну культуру земель Чеської корони. Відповідно, чехи, продовжує Р. Скрутон: «хоча і не люблять, коли їх називають консерваторами..., але все ж вони переважно тяжіють до консервативної культури та просякнуті регіональним духом»³². До речі, трохи раніше відомі радянські славісти В. Дьяков та В. Фрейдзон дещо у завуальованій формі, з огляду на панування однієї методологічної парадигми, висловили схожу із вищезгаданими дослідниками тезу, в якій, на перший погляд, відсутня критика поміркованої політичної активності певних слов'янських народів. Радянські славісти констатували: «австрійські слов'яни значно стриманіше формулювали свої політичні завдання ... та переважно обґрунтовували свої позиції здебільше необхідністю підвищувати свій культурний рівень»³³.

У контексті зазначеного виникає закономірне запитання, що спонукало чеських ідеологів до зваженості та компромісу? Насамперед, це специфіка історико-політичного досвіду, якого в умовах панування німецької політичної системи набував чеський народ протягом багатьох століть. Для чехів будь-які зусилля позбутися обійм «великої австрійської батьківщини» та спроба набутти власної політичної індивідуальності приховували загрозу потужної асимілюючої експансії з боку імперії. Чеський національний рух у період революції 1848–1849 рр. опинився в силовому полі майже трьох політичних тенденцій — пангерманської,

панслов'янської і угорської з її ідеєю угорської політичної нації. Останню — угорську політичну тенденцію — дослідники переважно розглядають через призму словацького національного руху періоду пробудження. Такий підхід, на нашу думку, не дозволяє до кінця визначити місце чеського національного руху в свідомо організованій Австрійським урядом системі протиставлення слов'ян угорському руху із його ідеєю «*natio hungarica*». Можна впевнено стверджувати, що більшість чеських ідеологів, сучасників революційних подій, не могли не помічати фактів загравання Габсбургів із національними лідерами західного слов'янства. Навіть радикально налаштований росіянин М. Бакунін у своїй «Сповіді» дав досить чітку оцінку віденській національній політиці, яка базувалася на принципі «*divide et impera*» («розділяй і володарюй»). Безпосередньо Бакунін писав: «У Празі з давніх часів вже існувало вчене літературне коло, яке мало на меті збереження, підняття й розвиток чеської літератури, чеських національних звичаїв, а також і загалом слов'янської національності, яку пригнічували, ганьбили, зневажали німці, так само, як і мадяри. ... Палацький, Шафарик, граф Тун, Ганка, Коллар, Урбан, Штур і кілька інших були ватажками слов'янської пропаганди, спочатку літературної, потім вона набула навіть політичного значення. Австрійський уряд їх не любив, але терпів, тому що вони протидіяли мадярам»³⁴.

Можна стверджувати, що наявні політичні обставини в умовах існування різних потужних національних векторальних тисків (німці, угорці) спонукали чеських ідеологів максимально залучати до кола своїх союзників хоч консервативну, але все ж свою етнічну шляхту та в наступному обирати шлях зниження політичного градусу міжетнічних стосунків у відносинах із австрійською владою. У той самий час доцільність подальшого розвитку компромісної ідеологемі чеського національного руху періоду революції диктувалася внутрішніми земельними обставинами. До того ж, тут варто говорити і про земську чесько-австрійську багатовікову спільність історичної долі, а також демографічну та культурну специфіку, що мала місце на землях корони святого Вацлава. Так, чехи вважали всі землі в межах Богемії і Моравії приналежністю свого національного організму. Таке переконання базувалося на інтерпретації чеських національних традицій, чеській історії, що стала частиною ментальності та моральної спадщини нації. Реальність етнічної ситуації, наявність бікультурності (чехи-німці) на землях Чеського королівства, це і все сказане вище висвітлили глибинність процесу розпаду богемської культурно-історичної спільності. При цьому генеза компромісної ідеологемі чеського національного руху своїм корінням сягала змісту алгоритму скептичного ставлення до німецького, який був сформований ще К.І. Тамом, Й. Добровським, В. Ганкою та багатьма іншими західними слов'янськими

будителями. Варто наголосити на наявності багаторічних традицій будительського антагонізму по відношенню до німецької культури. Відповідно, правомірно вважати, що негативно-оціночне ставлення до всього німецького і в той самий час неможливість розриву чесько-німецьких відносин хоча і зачіпали практику духовного взаємообміну, але все ж, підкреслюють А. Бобраков-Тімошкін³⁵ та І. Амбігосомян³⁶, об'єктивно не створювали умов для антагонізму між чеським і австро-німецьким національними рухами.

У цьому зв'язку доречно буде навести цитату Е. Арнольда, який, хоча і був послідовним радикальним демократом, але все ж не відкидав можливості існування політичної спільності між чеським та німецьким народами на етапі їхньої сумісної боротьби за досягнення демократичних свобод. Арнольд досить чітко роз'яснював свою позицію, стверджуючи, що недопустимо сповідувати по відношенню до німців ідеї реваншизму: „не можна робити висновок, — пише радикальний демократ, — що ті, хто розмовляє німецькою, повинні залишити своїх чеських братів, у жодному разі! Ми повинні йти рука об руку, одна історія, одна кров, один державний союз вводять нас до кола найтіснішого та гарячого братерства. ... не смійте думати, що чеські патріоти тримають для Вас за своєю пазухою якийсь камінь, наполягаючи на реалізації національного принципу в усі сторони без винятку»³⁷. Тому вважаємо, що чесько-німецькі духовно-культурні протиріччя, які були особливо помітними у змісті мовно-історичної ідеології чеської національної парадигми, не меншою мірою ставали причиною подальшого закріплення ідей поміркованості або пасивної опозиційності, які поступово трансформувалися до ідеї австрославізму. У зв'язку з цим в якості аргументу доцільно послатись на висловлювання Ф. Палацького та К. Гавлічка-Боровського. Їх аналіз дозволяє стверджувати, що громадянські символи свободи для ліберальних національних ідеологів були все ж другорядними у змісті національної ідеології революційного періоду. Для наочності нашого твердження варто навести уривок з квітневої газети «Народні новини» 1848 р. У газетній статті К. Гавлічек-Боровський заявив: «у нас є свобода і парламент, а тому на даний момент для всіх нас разом існує необхідність піклуватися насамперед про себе, і це повинно стати найголовнішою нашою турботою, необхідно піклуватися про нашу національність і мову, тому що свобода без національності є не що інше, як свобода для іноземців, а не свобода для нас особисто»³⁸. Як бачимо, в ідеї національного революційного періоду чеського національного руху продовжувала існувати мовно-культурна ідеологема, в той самий час стійко експлуатувалася концепція протиставлення не стільки німецькому політичному пануванню, скільки стверджувалося про знищення німцями

чеської духовної своєрідності. Водночас, національна свобода в очах сучасників та їхніх ідейних натхненників означала визнання нації як такої та була нерозривно пов'язана із територією, на якій вона мешкала, а в нашому випадку — із єдністю різних чеських провінцій, що населялася поки уявною нацією. Навесні 1848 р. К. Гавлічек-Боровський, відвідавши Моравію, із сумом озвучив причини чеської етнічної трагедії, в якій звучать мотиви переважно духовного, а не політичного порядку: «все виглядає однаково ... освічена людина виглядає як німець, а слов'янство переважно асоціюється із вульгарністю»³⁹. У цьому зв'язку особливо варто підкреслити, що певний антагонізм по відношенню до поняття «німецький» не був несподіванкою у змісті революційної ідеї ліберальних національних ідеологів. Достатньо навести цитату із виступу Ф. Палацького, який проголосив ідею етноісторичної специфіки земель Чеської корони, що, на його думку, призвела до появи певної синтезованої слов'яно-німецької етнічної форми. Ф. Палацький зазначив: «Богемська нація, а на цей факт ми, панове, не можемо заплюшувати очі — вже давно є двомовною нацією»⁴⁰. Отже, період 1848–1849 рр. — це час активної фази чеського національного руху проти німецькомовної бюрократії імперії Габсбургів. Тому у змісті чеської національної ідеології мовна проблема й надалі не втрачала своєї актуальності. Більше того, чеськими національними ідеологами мовна боротьба протягом усієї «Весни народів» вважалася певною формою політичного престижу і символом національного чеського руху.

Одним із наслідків революції на землях корони святого Вацлава став кінець концепції богемізму із її наднаціонально-регіональним патріотизмом. Наднаціональні шляхи історико-політичного розвитку виявилися відтепер закритими. Богемізм як можлива альтернативна ідентичність для мешканців Богемії почала поступово зникати. У той самий час його головні носії в особі місцевої шляхти і частини чесько-німецької інтелігенції для себе остаточно обрали тактику поведінки глухої політичної оборони. Період революції 1848–1849 рр. у змісті національної парадигми чеського національного руху з новою силою актуалізував ідею поміркованості, тобто пасивної опозиційності чеського національного руху, що в цілому відповідало чеській моделі національного виживання. До речі, це наше твердження цілком логічно буде пов'язати із думкою П.Й. Шафарика, якого, безумовно, неможливо зарахувати до лав радикальних слов'янських ідеологів, але в той же час неможливо звинуватити будителя і у відсутності національного патріотизму. Він у своєму листі до О.М. Бодянського надає критичну оцінку активній фазі революційного періоду, яка, на його думку, стала причиною зниження творчої і духовної активності західного слов'янства: «У нас настали, — пише П.Й. Шафарик, —

важкі часи, тому що всі сили спрямовуються в інший бік. У газетах про все маєте достатньо відомостей, але багато їм не довіряйте, газети все брешуть...»⁴¹. На нашу думку, «політична обережність» не була випадковою забганкою деяких конформістськи налаштованих чеських ідеологів. Як справедливо вважає американський професор угорського походження Іштван Деяк, практика реалізації максимальних вимог чеської національної програми не мала жодних шансів на реалізацію з причини розгортання більш потужних національних рухів — австрійського і особливо угорського⁴². З огляду на поліваріантність історичного процесу, спробуємо припустити, що у випадку позитивного сценарію реалізації національного принципу австрійцями або угорцями їх масштабність скоріш за все зтягнула б у «воронку етнічного конфлікту» чехів. Останні були б змушені прийняти політичний і національний сценарії свого етнічного розвитку від більш «сильного», як це, наприклад, мушили зробити бретонці, каталонці та інші етнічні групи в період Великої французької революції. Як би це не було прикро, але національні революції «не люблять» малі національні або етнорегіональні рухи. Цим, на нашу думку, можна пояснити відповідну активізацію австрофільства, яке стало однією із причин подальшого концептуального оформлення в ідею австрославізму. Відповідно, у складні для Дунайської монархії часи, на тлі нової ідеї продовжували формуватися важливі принципи національного чеського руху, що лягли до модернізаційного змісту чеської національної парадигми. Вони являли собою певний мікс політичних ідей, в якому політичні свободи — демократія, соціальні і особисті гарантії зайняли дещо другорядне місце. Відповідно, в змісті ідеологеми чеського національного руху пріоритетною домінантою стала боротьба за національну справедливість із її духовно-культурним принципом, витoki якого можна знайти в мовно-історичній ідеологемі чеського пробудження.

¹ Thun J.M. Der Slawismus in Böhmen. — Prague: JG Calve, 1845. — S. 17–23. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://books.google.ru/books?id=q7YAAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Thun,+Joseph+Mathias.+Der+Slawismus+in+B%C3%B6hmen&hl=ru&sa=X&ved=0CBsQ6AEwAGoVChMIjPKg3IfPwIVg_ByCh0AYw2s

² Писарев Д.И. Меттерних. — С.-Пб., 1900. — Полн. собр. соч. — Т. 1. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://az.lib.ru/p/pisarew_d/text_1861_metternih.shtml

³ Wandruszka A. Großdeutsche und kleindeutsche Ideologie 1840–1871 / Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch / Hrsg. Von R.A. Kann und F.E. Prinz. — Wien–München, 1980. — S. 114.

⁴ Metternich K. Denkwürdigkeiten / Vorwort: Otto H. Brandt. — München: Müller, 1921. — Bd. 2. — S. 77.

⁵ *Меттерних К. фон.* Записки князя Меттерниха о состоянии умов в Европе и об обязанностях правительств // Русская старина. — 1873. — Т. 8. — № 11. — С. 798.

⁶ *Georgiev J.* Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848. — Praha, 2011. — S. 87.

⁷ *Thun J.M.* Der Slawismus in Böhmen. — Prague: JG Calve, 1845. — S. 7. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: https://books.google.ru/books?id=q7YAAAAAAsAAJ&printsec=frontcover&dq=Thun,+Joseph+Mathias.+Der+Slawismus+in+B%C3%B6hmen&hl=ru&sa=X&ved=0CBsQ6AEwAGoVChMjPkg3IfPwxIVg_ByCh0AYw2s

⁸ *Пытин А.Н., Спасович В.Д.* История славянских литератур. — С.-Пб: Типография М.М. Стасюлевича, 1881. — Т. 2. — С. 92.

⁹ *Павленко О.В.* Символы „свободы» в политических движениях народов Австрийской империи в 1848–1849 гг. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://www.nivestnik.ru/2001_2/8.shtml#_ednref5

¹⁰ *Urban O.* Český liberalismus v 19. století / Český liberalismus texty a osobnosti. Editori M. Znoj, J. Navránek, M. Sekera. — Praha: Torst, 1995. — S. 22.

¹¹ *Колейка И.* Славянские программы и идея славянской солидарности в XIX–XX. — Прага, 1964. — С. 45; Освободительные движения народов Австрийской империи. Возникновение и развитие. Конец XVIII в. — 1849 г. — М.: Наука, 1980. — Т. 1. — С. 395; *Еремеева Г.И.* Чешский радикальный демократ Йозеф Вацлав Фрич: из истории общественно-политической борьбы в Чехии в 40–60-е годы XIX века). — М.: «Наука», 1984. — С. 16.

¹² *Мальый Я.* Воспоминания и заметки старого чешского патриота // Славянский ежегодник. — Киев, 1877. — Год 2. — С. 41–42

¹³ *Žáček V.* Čechové a Poláci roku 1848. Studie k novodobým politickým stykům československým. — Praha: Vydal Slovanský ústav a Slovanský výbor Československa, 1947. — Část prvá. — S. 129.

¹⁴ *Smetana A.* Sebrané spisy filosofické. — Praha: Laichter, 1903. — Díl 1. — S. 55.

¹⁵ *Arnold E.* Milí, draží českoněmečtí bratři. — Praha: Státní nakl. politické literatury, 1954. — S. 56–57.

¹⁶ *Sabina K.* Slovanství a panslavismus / Čeští radikální demokrat: (výbor politických statí). Uspořádal Kosík Kosík. — Praha, 1953. — S. 304.

¹⁷ *Пфедфель К.* Письмо Карла Пфедфеля к Эрнестине Тютчевой. Тегернзее. 11 сентября 1848 г. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/tyutchev/critics/ln2/ln2-2282.htm>

¹⁸ *Palacký F.* Psaní dne 11. dubna 1848 do Frankfurtu // Česká čítanka. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://texty.citanka.cz/palacky/isr2-a.html>

¹⁹ *Леуциловская И.И., Фрейдзон В.И.* Революция 1848–1849 годов и угнетённые народы Австрийской империи // Советское славяноведение. — 1973. — № 6. — С. 35.

²⁰ *Тейлор А.Дж.П.* Габсбурзька монархія 1809–1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини. — Львів: ВНТЛ-Класика, 2002. — С. 57.

²¹ *Любавский М.К.* История западных славян (прибалтийских, чехов и поляков). — М., 1917. — С. 214.

²² *Kolejka J.* Národy habsburské monarchie v revoluci 1848–1849. — Praha: Svoboda, 1989. — S. 99.

²³ *Schuselka F.* Ist Österreich deutsch? — Leipzig: Weidmann, 1843. — S. 16.

²⁴ *Тютчев Ф.И.* Россия и революция. 12 апреля 1848. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://feb-web.ru/feb/tyutchev/texts/pss06/tu3/tu3-144-.htm>

²⁵ *Tajtak L.* K niektorým otázkam hodnotenia revolúcie 1848–1849 na Slovensku. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.shs.sav.sk/smolenice2001/Smolenice/Zjazdove%20rokovanie/Diskusne%20prispevky/Tajtak.htm>

²⁶ Главачка М. «Весна народов» в Центральной Европе. Историческое наследие революции 1848–1849 годов в Австрийской империи (на примере чешских земель). [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/nz/2008/4/g111.html#ftnref1>

²⁷ Фрейдзон В.И. Некоторые черты формирования наций в Австрийской империи / Формирование наций в Центральной и Юго-Восточной Европе. — М.: Наука, 1981. — С. 46.

²⁸ Springer A. Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809. — Leipzig: S. Hirzel, 1863. — Bd. 1. — S. 590.

²⁹ Освободительные движения народов Австрийской империи. Возникновение и развитие. Конец XVIII в. — 1849 г. — М.: Наука, 1980. — Т. 1. — С. 393.

³⁰ Urban O. Český liberalismus v 19. století / Český liberalismus texty a osobnosti. editoři Milan Znoj, Jan Havránek, Martin Sekera. — Praha: Torst, 1995. — S. 15.

³¹ Павленко О.В. Концепция „нравственной политики» в чешском движении в IX — начале XX вв. / Австро-Венгрия: интеграционные процессы и национальная специфика. Материалы международной одноименной конференции, проходившей в Институте славяноведения и балканистики в 1996 году). — М.: ИСБ РАН, 1997. — С. 55.

³² Scruton R. Čemu věřím a proč // Revue Politika. — 2004. — Č. 6/7. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.cdk.cz/tp/clanky/206/cemu-verim-a-proc/>.

³³ Дьяков В.А., Фрейдзон В.И. Основные этапы развития и типологии общественно-политической мысли славянских народов в XIX веке // Советское славяноведение. — 1984. — № 2. — С. 54.

³⁴ Бакунин М. Исповедь. В тюрьмах и ссылке 1849–1861 // Собр. соч. и писем 1828–1876. — М.: Изд-во Всесоюз. об-ва политкаторжан и ссыльно-поселенцев, 1935. — Т. 4. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http://www.ereading.club/bookreader.php/3956/Bakunin_Sobranie_sochineniii_i_pisem_\(1828-1876\).html](http://www.ereading.club/bookreader.php/3956/Bakunin_Sobranie_sochineniii_i_pisem_(1828-1876).html)

³⁵ Бобраков-Тимошкин А. Феномен и трагедия пражского многоязычия // Новое литературное обозрение. — 2004. — № 68. — С. 210.

³⁶ Абиסогомян И. Становление чешской лексикографии в эпоху национального Возрождения: традиции и новаторство. Диссертация на соискание учёной степени доктора философии по чешской филологии. — Тарту, 2009. — С. 24.

³⁷ Arnold E. Milí, draží českoněmečtí bratři. - Praha: Státní nakl. politické literatury, 1954. — S. 55–57.

³⁸ Havlicek K. Čechy a německý spolek Národní noviny. 08. Duben. 1848. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=NarN/1848/4/13.png>

³⁹ Havlicek K. Zásady Narodnich Novin // Národní noviny. 07. Červen. 1848. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://narodnilisty.wz.cz/2006/n14/havlicek.html>; Havlicek K. Nove volby do Frankfurtu // Národní noviny. 22. Únor. 1849 s. 230–231. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://narodnilisty.wz.cz/2006/n14/havlicek.html>

⁴⁰ Palacký F. Františka Palackého Spisy drobné. Opatřil Bohuš Rieger. — V Praze: Bursík & Kohout, 1898. — S. 303.

⁴¹ Шафарик П.Й. Письмо к Бодянскому. Прага 9 сентября 1848 г. / Письма П.Й. Шафарика к О.М.Бодянскому (1838–1857). С приложением писем П.Й. Шафарика к В.И. Григоровичу (1852–1856). Приготовлено к изданию П.А. Лавровым и М.Н. Сперанским. — М., 1895. — С. 203.

⁴² Deák I. Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben. — Budapest: Gondolat, 1983. — P. 231–234.

REFERENCES

1. Abisogomyan, I. (2009). *Stanovlenie cheshskoj leksografii v ehphu nacionalnogo Vozrozhdeniya: tradicii i novatorstvo*. Tartu [in Russian].
2. Arnold, E. (1954). *Milí, draží českoněmečtí bratři*. Praha: Státní nakl. politické literatury [in Czech].
3. Bakunin, M. (1935). *Ispoved. V tyurmah i ssylke 1849–1861*. Moskva.: Izdatelstvo Vsesoyuznogo obshchestva politkatorzhan i ssyl'no-poselencev. Retrieved from [http://www.ereading.club/bookreader.php/3956/Bakunin_Sobranie_sochineniii_i_pisem_\(1828-1876\).html](http://www.ereading.club/bookreader.php/3956/Bakunin_Sobranie_sochineniii_i_pisem_(1828-1876).html) [in Russian].
4. Bobrakov-Timoshkin, A. (2004). Fenomen i tragediya prazhskogo mnogoyazychiya. *Novoe literaturnoe obozrenie*, 68, 207–230 [in Russian].
5. Deák, I. (1983). *Kossuth Lajos és a magyarok 1848-49-ben*. Budapest: Gondolat [in Hungarian].
6. Dyakov, V., & Frejdzon, V. (1984). Osnovnye ehtapy razvitiya i tipologii obshchestvenno-politicheskoy mysli slavyanskikh narodov v XIX veke. *Sovetskoe slavyanovedenie*, 2, 51–64 [in Russian].
7. Eremeeva, G. (1984). *Cheshskij radikalnyj demokrat Jozef Vaclav Frich: iz istorii obshchestvenno-politicheskoy borby v Chekhii v 40–60-e gody XIX veka*. Moskva.: Nauka [in Russian].
8. Frejdzon, V. (1981). Nekotorye cherty formirovaniya nacij v Avstrijskoj imperii. *Formirovanie nacij v Centralnoj i Yugo-Vostochnoj Evrope* (pp. 28–49). Moskva: Nauka [in Russian].
9. Georgiev, J. (2011). *Až do těch hrdel a statků?: konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848*. Praha [in Czech].
10. Glavachka, M. Vesna narodov v Centralnoj Evrope. Istoricheskoe nasledie revolucii 1848-1849 godov v Avstrijskoj imperii (na primere cheshskih zemel). Retrieved from http://magazines.russ.ru/nz/2008/4/gl11.html#_ftnref1 [in Russian].
11. Havlicek, K. (1848). Čechy a německý spolek Národní noviny. 08. Duben. 1848. Retrieved from <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=NarN/1848/4/13.png> [in Czech].
12. Havlicek, K. (1848). Zásady Narodnich Novin. *Národní noviny*. 07. Červen. 1848. Retrieved from <http://narodnilisty.wz.cz/2006/nl4/havlicek.html> [in Czech].
13. Havlicek, K. (1849). Nove volby do Frankfurtu. *Národní noviny*. 22. Únor. 1849. Retrieved from <http://narodnilisty.wz.cz/2006/nl4/havlicek.html> [in Czech].
14. Kolejka, I. (1964). *Slavyanskíe programy i ideya slavyanskoy solidarnosti v XIX–XX v*. Praga [in Russian].
15. Kolejka, J. (1989). *Národy habsburské monarchie v revoluci 1848-1849*. Praha: Svoboda [in Czech].
16. Leshchilovskaya, I., & Frejdzon, V. (1973). Revoluciya 1848–1849 godov i ugneynonnye narody Avstrijskoj imperii. *Sovetskoe slavyanovedenie*, 6, 29–50 [in Russian].
17. Lyubavskij, M. (1917). *Istoriya zapadnyh slavyan (pribaltijskikh, chekhov i polyakov)*. Moskva [in Russian].
18. Malyj, Ya. (1877). Vospominaniya i zametki starogo cheshskogo patriota. *Slavyanskij ezhegodnik*, 2, 41–42 [in Russian].
19. Metternih, Klemens fon (1873). Zapiski knyazya Metterniha. *Russkaya starina*, 8 (11), 782–99 [in Russian].
20. Metternich, K. (1921). *Denkwürdigkeiten*. (Bd. 2). Vorwort: Otto H. Brandt. München: Müller [in German].
21. *Osvoboditelnye dvizheniya narodov Avstrijskoj imperii. Vozniknovenie i razvitie. Konec XVIII v. — 1849 g.* (Vol. 1). Moskva: Nauka [in Russian].

22. Palacký, F. Psaní dne 11. dubna 1848 do Frankfurtu. *Česká čítanka*. (1848). Retrieved from <http://texty.citanka.cz/palacky/isr2-a.html> [in Czech].
23. Palacký, F. (1898). *Františka Palackého Spisy drobné*. V Praze: Bursík & Kohout [in Czech].
24. Pavlenko, O. Simvolny svobody v politicheskikh dvizheniyah narodv Avstrijskoj imperii v 18481849 gg. Retrieved from http://www.nivestnik.ru/2001_2/8.shtml#_ednref5 [in Russian].
25. Pavlenko, O. (1997). Konceptciya npravstvennoj politiki v cheshskom dvizhenii v XIX — nachale XX vv. *Avstro-Vengriya: integracionnye processy i nacionalnaya specifika* (pp. 53–67). Moskva [in Russian].
26. Pisarev, D. (1900). Metternih. (Vol. 1). Retrieved from http://az.lib.ru/p/pisarew_d/text_1861_metternih.shtml [in Russian].
27. Pfeffel, K. Pismo Karla Pfeffelya k Ernestine Tyutchevoj. Tegernzee. 11 sentyabrya 1848 g. Retrieved from <http://feb-web.ru/feb/tyutchev/critics/ln2/ln2-2282.htm> [in Russian].
28. Pypin, A., & Spasovich, V. (1881). *Istoriya slavyanskikh literatury* (Vol. 2). Sankt-Peterburg: Tipografiya M. M. Stasyulevicha [in Russian].
29. Sabina, K. (1953). Slovanství a panslavismus. *Čeští radikální demokrat: (výbor politických statí)* (ss. 298–305). Praha [in Czech].
30. Schuselka, F. (1843). *Ist Österreich deutsch?* Leipzig: Weidmann [in German].
31. Scruton, R. (2004). Čemu věřím a proč. *Revue Politika*, 6–7. Retrieved from <http://www.cdk.cz/rp/clanky/206/cemu-verim-a-proc/> [in Czech].
32. Tajták, L. K niektorým otázkam hodnotenia revolúcie 1848–1849 na Slovensku. Retrieved from <http://www.shs.sav.sk/smolenice2001/Smolenice/Zjazdove%20rokovanie/Diskusne%20prispevky/Tajtak.htm> [in Slovak].
33. Shafarik, P. (1895). Pismo k Bodyanskomu. Praga 9 sentyabrya 1848 g. *Pisma P.J. Shafarika k O.M. Bodyanskomu (1838–1857)*. Moskva [in Russian].
34. Smetana, A. (1903). *Sebrané spisy filosofické*. (Díl 1). Praha: Laichter [in Czech].
35. Springer, A. (1863). *Geschichte Oesterreichs seit dem Wiener Frieden 1809*. (Bd. 1). Leipzig: S. Hirzel [in German].
36. Tejlor, A. (2002). *Gabsburzka monarhiya 1809-1918*. Lviv: VNLT-Klasika [in Ukrainian].
37. Thun, J. (1845). *Der Slawismus in Böhmen*. Prague: JG Calve. Retrieved from https://books.google.ru/books?id=q7YAAAAcAAJ&printsec=frontcover&dq=Thun,+Joseph+Mathias.+Der+Slawismus+in+B%C3%B6hmen&hl=ru&sa=X&ved=0CBsQ6AEwAGoVChMIjPKg3IfPwIVg_ByCh0AYw2s [in German].
38. Tyutchev, F. Rossiya i revolyuciya. 12 aprelya 1848. Retrieved from <http://feb-web.ru/feb/tyutchev/texts/pss06/tu3/tu3-144-.htm> [in Russian].
39. Urban, O. (1995). Český liberalismus v 19 Století. *Český liberalismus texty a osobnosti*. editoři Milan Znoj, Jan Havránek, Martin Sekera (ss. 15–27). Praha: Torst [in Czech].
40. Wandruszka, A. (1980). Großdeutsche und kleindeutsche Ideologie 1840–1871. *Deutschland und Österreich. Ein bilaterales Geschichtsbuch* (ss. 110–142). Wien-München [in German].
41. Žáček, V. (1947). *Čechové a Poláci roku 1848. Studie k novodobým politickým stykům česko-polským* (Část prvá). Praha: Vydal Slovanský ústav a Slovanský výbor Československa [in Czech].